

Andrzej Chodubski

Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej: pogranicze polsko-rosyjskie*

Kaliningrad District of Russian Federation: Polish-Russian Borderland*

Abstract

The following paper indicates that relations between Poland and Kaliningrad District are one of the crucial elements of Polish foreign policy and international relations. The Kaliningrad Area is a Polish-Russian borderland burdened with a kind of political taboo after the World War II. From the beginning of 90s of the 20th century it reveals international openness. The establishment of Polish-Kaliningrad cultural and civilization contacts remains fully controlled by Russia. Poland tries to respect this dependence. The agreement of local border traffic plays a large role in rapprochement between both states. The institutionalization of life of Polish community is important for tightening of Polish-Kaliningrad-Russian relations.

Słowa kluczowe: Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej stosunki polsko-rosyjskie, relacje polsko-kaliningradzkie, przemiany kulturowo-cywilizacyjne, kultura polityczna

Keywords: Kaliningrad District of Russian Federation, Polish-Russian relations, Polish-Kaliningrad relations, culture and civilization transition, political culture

Szczególny podmiot w środowisku międzynarodowym stanowi Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej¹. Powstał on na mocy postanowień poczdamskiej konferencji kończącej II wojnę światową. Postanowiono, że 1/3 części Prus Wschodnich wraz ze stolicą Königsbergem zostanie włączona do ZSRR. 10 czerwca 1945 r. decyzją jego Komitetu Obrony utworzono Kengsberski Specjalny Okręg Wojskowy, a 7 kwietnia 1946 r. przekształcono go w Obwód Kenigsberski w składzie Rosyjskiej Federacji

---

* Referat wygłoszony na seminarium „Rola organizacji pozarządowych i społeczno-lokalnych w polskiej polityce zagranicznej na obszarach objętych małym ruchem granicznym z Obwodem Kaliningradzkim” 30 czerwca 2015 r. w Gdańsku.

¹ K. Sawicki, *Obwód Kaliningradzki FR w ładzie międzynarodowym*, Toruń 2013.

Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, natomiast 4 czerwca 1947 r. zmieniono nazwę na Obwód Kaliningradzki (od nazwiska działacza partyjnego i państwowego Michaiła Kalinina (1875–1946)).

Königsberg nazwano Kaliningradem. W przestrzeni tej zamieszkiwała do czasu zakończenia II wojny światowej głównie ludność niemiecka (ponad milion osób). W sytuacji wkraczania wojsk radzieckich masowo żywołowo opuszczała ona tę przestrzeń kierując się do Niemiec. 11 października 1947 r. podjęto decyzję o wysiedleniu całej społeczności niemieckiej, co zakładano uczynić do maja 1951 r. W miejsce społeczności wysiedlonej sprowadzono ludność rosyjską, białoruską i ukraińską.

Obwód był enklawą oddzieloną od Rosji przestrzenią litewską i białoruską. Zajął obszar 15 125 km². Jego powołanie kulturowe określono jako bazy militarnej ZSRR². Wyznaczano mu znaczenie strategiczne w kształtowaniu stosunków rosyjsko-europejskich. Bezpośrednie sąsiedztwo z Polską generowało szczególne jego relacje dwustronne osadzone w polityce rosyjskiej i europejskiej³. Granica z Polską ma 231,98 km; w tym przebiega przez Zalew Wiślany i Mierzeję Wiślaną. Stolica Obwodu znajduje się w odległości 35 km od polskiej przestrzeni kulturowej.

Obwód Kaliningradzki jest obszarem dość jednorodnym pod względem walorów geograficzno-przyrodniczych. Większą jego część zajmuje Nizina Pruska, Mierzeje Wiślana i Kurońska, które oddzielają ją od otwartego morza. Charakterystyczną rzeczywistością na Mierzei Kurońskiej stanowią wydmy, które należą do jednych z największych w Europie. Głównymi rzekami są Pregoła; nad nią leży Kaliningrad oraz Niemen płynący w północnej części Obwodu, którego delta jest silnie zabagniona u ujścia do Zalewu Kurońskiego. Ok. 20% powierzchni Obwodu zajmują lasy. Warunki klimatyczne⁴ sprzyjają rozwojowi rolnictwa, a w tym uprawie zbóż (pszenicy, żyta), ziemniaków oraz hodowli (bydła, koni, owiec, trzody chlewnej).

W Obwodzie występują znaczące zasoby bogactw ziemi, m.in. złoża ropy naftowej, węgiel kamienny, torf, rudy żelaza, sól kamienna, sól potasowo-magnezowa, bursztynu, wody mineralne („Kaliningradzka”, „Majska”). Położenie nad Bałtykiem sprzyja rozwojowi rybołówstwa oraz przetwórstwa ryb⁵.

W kształtowaniu relacji kulturowych zarówno w przestrzeni wewnętrznej Obwodu, jak w jego powiązaniach zewnętrznych ważną rolę spełnia struktura demokracji

² E. Wojnowski, *Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej – od obszaru zamkniętego ku regionowi współpracy (1946–2006)*, Olsztyn 2006.

³ M. Chełmiński, W. Kotowicz, W.T. Modzelewski, A. Żukowski, *Kalendarium kontaktów Polski z Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej*, „Sprawy Wschodnie” 2004, nr 1.

⁴ J. Wróbel, S. Mrugała, *Charakterystyka klimatu Litwy i Obwodu Kaliningradzkiego*, „Czasopismo Geograficzne” 2001, t. 42, z. 1, s. 74–75.

⁵ J. Dudo, *Gospodarce aspekty środowiska naturalnego w Obwodzie Kaliningradzkim*, Olsztyn 1995.

czna. Dwukrotnie doszło tam do całkowitego wyeliminowania ludności miejscowej. Pierwsze wiązało się z wyeliminowaniem Prusów, drugie – ludności niemieckiej po II wojnie światowej. Osiedlana tam ludność, wywodząca się z terytorium b. Związku Radzieckiego, ujawniała poczucie tymczasowości, co wynikało z postrzegania przez nią elementów kultury poniemieckiej, m.in. nazw miejscowości i ulic, cmentarzy, pomników, zabudowy architektonicznej (brukowanych dróg). Dopiero pokolenie urodzone w tej przestrzeni zaczęło się z nią identyfikować jako swą „małą ojczyznę”. W pierwszych latach po II wojnie światowej eliminowano wszelkie ślady niemieckości, które utożsamiano z faszyzmem. Był to okres, kiedy Obwód znajdował się pod panowaniem władz wojskowych; kierownictwo kulturowo-cywilizacyjne należało do komendantów wojennych miast i osad. Dopiero w 1948 r. wprowadzono administrację cywilną. W sytuacji wysiedlania ludności niemieckiej często jej miejsce zasiedlono byłymi żołnierzami armii i floty radzieckiej, którzy zajmowali się rozminowywaniem oraz likwidacją ruin, a następnie tworzyli gospodarstwa rolne (sowchozy). Wtedy też przesiedlano z Rosji robotników z rodzinami, którzy podejmowali pracę w odbudowywanej przestrzeni życia gospodarczego, a w tym w przemyśle rybnym. W ślad za nimi osiedlano ludzi kultury, m.in. nauczycieli. Przesiedlali się też chętnie mieszkańcy Litwy i Białorusi, repatrianci – wywiezieni do Niemiec na tzw. roboty. Osiedlająca się tam ludność poddana była specjalnej kontroli ideologiczno-partyjnej. W przestrzeni tej utworzono kilka więzień i obozów. Niektórzy z więźniów po wyjściu na wolność decydowali się na pozostanie na stałe w Obwodzie. Władze radzieckie założyły ideologiczne utworzenie tam „człowieka nowego typu” – „człowieka radzieckiego”. W latach 1946–1950 odbywało się tam na szeroką skalę zasiedlanie. Trafiło wtedy ok. 400 tys. osób. Byli to głównie ludzie młodzi, ponad 90% było pochodzenia rosyjskiego. Do początku lat 90. XX w. była to przestrzeń zamknięta dla obcokrajowców. Nowa rzeczywistość zaistniała tam po rozpadzie ZSRR i utworzeniu 8 grudnia 1991 r. Wspólnoty Niepodległych Państw. Obwód stał się ważnym podmiotem dla polskiej polityki zagranicznej, realizowanej w ramach stosunków polsko-rosyjskich oraz w kontekście relacji regionalnych, co wynika z bezpośredniego jego sąsiedztwa z Polską⁶. Obwód Kaliningradzki postrzegano w zaistniałej nowej sytuacji politycznej często jako zagrożenie dla Polski, co wynikało z niechętnego stosunku części polskiej sceny politycznej do Rosji. Wskazywano na brak stabilizacji politycznej, niespójność systemu decyzyjnego, częste zmiany w ustawodawstwie rosyjskim⁷.

⁶ W. Kotowicz, *Obwód Kaliningradzki. FR na tle bilateralnych stosunków polsko-rosyjskich*, [w:] *Polska wobec Obwodu Kaliningradzkiego*, red. A. Żukowski, Olsztyn 2004, s. 48.

⁷ A. Żukowski, *Pogranicze północno-wschodnie Polski, a polska polityka zagraniczna. Refleksje nad perspektywą stosunków z Obwodem Kaliningradzkim*, [w:] *Polskie pogranicza a polityka zagraniczna u progu XXI wieku*, red. R. Stemplowski, A. Żelazo, Warszawa 2002, s. 323.

Po II wojnie światowej ujawniała się izolacja między Polską i Obwodem Kaliningradzkim. Pierwsze ogniwo zmian w tym względzie pojawiło się w 1955 r. Doszło do wymiany osobowej między Olsztynem i Kaliningradem. W ślad za nimi doszło do mediów i uczelni. W latach 70. XX w. nawiązano ogniwa przygranicznej wymiany handlowej. Dalszy ich rozwój nastąpił w 1990 r. w sytuacji zniesienia statusu Obwodu Kaliningradzkiego jako przestrzeni zamkniętej. Polska uznała, że Obwód Kaliningradzki powinien być traktowany jako naturalna część przestrzeni europejskiej. Powzięła ideę tworzenia na granicy polsko-rosyjskiej obszaru „przyjaznego sąsiedztwa”. Rozumiano przez pojęcie to koncepcję rozwijania współpracy transgranicznej partnerów społeczno-gospodarczych województwa warmińsko-mazurskiego oraz pomorskiego z Obwodem. Wskazywano przy tym, że ogniwa przeszłości nie powinny być barierą w kształtowaniu przyszłej współpracy⁸.

Wskazując na strategię współpracy z Obwodem podkreślono konieczność uwzględnienia procesów przemian globalnych, a w tym rolę Unii Europejskiej w polityce światowej. Za ważne ogniwa urzeczywistniania współpracy uznawano zasady partnerstwa. Aczkolwiek był to czas, kiedy nie była w pełni czytelna strategia Rosji wobec Polski. Stosunki między stronami cechowała asymetria. W rosyjskiej polityce zagranicznej Polska spełniała rolę drugorzędną, podobnie zresztą jak inne państwa Europy Środkowo-Wschodniej. Asymetria ta była znacząca dla kształtowania relacji Polski z Obwodem Kaliningradzkim. Władze Obwodu ujawniały zainteresowanie intensyfikacją współpracy z Polską zwłaszcza w sferze gospodarczej; natomiast Rosja nie postrzegała Polski jako partnera w tych relacjach. W polskiej polityce ujawniła się też idea postulująca przesiedlenie w przestrzeń Obwodu Polaków z różnych części byłego ZSRR, którzy dostali się tam w różnych okolicznościach w XX w.⁹

Dalsze zbliżenie między Polską i Obwodem Kaliningradzkim nastąpiło po włączeniu Polski 1 maja 2004 r. do struktur Unii Europejskiej. Priorytetem stało się poszerzenie współpracy z „nowymi sąsiadami Unii Europejskiej”, a w tym z Federacją Rosyjską, a zwłaszcza z Obwodem Kaliningradzkim. W ramach tej strategii było poszerzanie współpracy w ramach Związku Miast Bałtyckich, tj. forum regionalnego istniejącego od 1992 r., skupiającego władze lokalne państw bałtyckich. Wśród 32 miast założycielskich były z polskiej przestrzeni: Elbląg, Gdańsk, Gdynia, Kołobrzeg, Sopot i Szczecin. Nośne kwestie w ramach tej współpracy dotyczyły rozwoju gospodarki, ochrony środowiska, spraw społecznych (prawa do pracy, edukacji, ochrony zdrowia, kultury). Założono m.in. wymianę doświadczeń między miastami członkowskimi poprzez organizację spotkań, seminariów naukowych, różne formy wymiany młodzieży,

⁸ E. Wojnowski, op.cit., s. 97.

⁹ A. Sakson, *Terazniejszość i przyszłość Obwodu Kaliningradzkiego. Aspekty polityczne i kwestie bezpieczeństwa międzynarodowego*, „Przegląd Zachodni” 1993, nr 3, s. 53–54.

współpracę organizacji społecznych, tworzenie miast siostrzanych, usprawnienie funkcjonowania przejść granicznych polsko-rosyjskich.

Istotne pogłębienie współpracy Polski z Obwodem Kaliningradzkim przewidziano w ramach „Wymiaru północnego” Unii Europejskiej¹⁰. Zakładano udział Polski w realizacji takich projektów, jak: rozwój żeglugi na Zalewie Wiślanym, ochrona południowego Wybrzeża Bałtyku przed zanieczyszczeniami, będącymi pozostałościami po II wojnie światowej, walka z zorganizowaną przestępczością. W praktyce politycznej nie doszło do znaczącej realizacji „Wymiaru północnego”, podobnie zresztą, jak i „Wymiaru Wschodniego”¹¹.

W polu uwagi rządu polskiego nośne stały się kwestie związane z bezpieczeństwem, a wiążące się z Obwodem Kaliningradzkim, jak np. projekt budowy rosyjsko-niemieckiego rurociągu północnego. W polskim postrzeganiu mógł on spowodować „odcięcie” Polski od dostaw gazu oraz projekt instalacji na ziemiach polskich w pobliżu Obwodu amerykańskiego systemu tarczy antyrakietowej. Rosja wyrażając sprzeciw zapowiedziała umieszczenie w Obwodzie pocisków balistycznych, międzykontynentalnych oraz innego nowoczesnego sprzętu rakietowego¹².

W holistycznym oglądzie zauważa się, że polityka Polski wobec Obwodu jest silnie zdeterminowana klimatem politycznym w relacjach Warszawa–Moskwa. Wyraża się to m.in. w zakazach importu mięsa, owoców, produktów pochodzenia roślinnego z Polski oraz wielu innych restauracjach. Obwód nie może prowadzić samodzielnej współpracy z zagranicą. Posiada znaczenie strategiczne dla Rosji, pełni bowiem kluczową rolę w zapewnianiu obecności politycznej, ekonomicznej i militarnej w basenie Morza Bałtyckiego. Obwód jest jednym z najsilniejszych regionów handlowych Rosji ze światem.

Obwód Kaliningradzki jest postrzegany jako wyznacznik zmian i kierunków w rosyjskiej polityce wobec Polski, przy czym Rzeczpospolita Polska jest traktowana jako państwo drugorzędного znaczenia¹³. Na początku lat 90. XX w. podjęto działania polityczne na rzecz określenia zakresu współpracy polsko-rosyjskiej w obszarze Obwodu Kaliningradzkiego, który miał być realizowany przy udziale administracji państwowej obu stron. Spotkania dotyczące określenia zakresu współpracy określano mianem

¹⁰ J. Nowiak, W. Nowiak, *Północny wymiar regionalizmu europejskiego*, [w:] *Świat – Europa – Dolny Śląsk. Wyzwania milenijne*, red. T. Łoś-Nowak, M.S. Wolański, Wrocław 2002.

¹¹ „Wymiar wschodni” UE – szansa czy „idee fixe” polskiej polityki, red. P. Kowal, Warszawa 2002.

¹² M. Chełmniak, *Polska wobec Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej na forum organizacji i instytucji międzynarodowych*, [w:] *Polska a Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej*, red. A. Żukowski, Toruń 2008, s. 132–133.

¹³ S. Bieleń, *Stosunki polsko-rosyjskie a aktywność Polski w Unii Europejskiej*, [w:] *Wschód jako partner Unii Europejskiej*, red. M. Dobroczyński, M. Lipiec-Zajchowska, Warszawa 2005, s. 65.

„okrągłych stołów”. Określono wtedy ogniwa współpracy północno-wschodnich województw Polski i Obwodu Kaliningradzkiego FR, kwestie przejść granicznych, dotyczące transportu, rozwoju Zalewu Wiślanego, żeglugi po nim, ochrony środowiska, handlu, ubezpieczeń, łączności i telekomunikacji, kultury i sportu, energetyki i wykorzystania zasobów energetycznych. Uznawano przy tym, że porozumienia polsko-kaliningradzkie urzeczywistniane będą w ramach stosunków dwustronnych między Polską i Rosją. Deklaracje strony polskiej dotyczące współpracy z Kaliningradem podnosili polscy parlamentarzyści i dyplomaci w przestrzeni rozmów o polityce zagranicznej Polski, a w tym w kontekście współpracy z Obwodem państw Unii Europejskiej. Problemem spornym w relacjach między stronami stała się żegluga po Zalewie Wiślanym i przez Cieśninę Piławską. Przestrzeń ta znajduje się w obszarze Rosji; nie była udostępniana dla żeglugi międzynarodowej¹⁴.

Sporną okazała się w 1994 r. idea budowy korytarza komunikacyjnego, z wykorzystaniem trasy samochodowej Gusiew – Gołdap – Suwałki – Grodno. Strona rosyjska uzasadniała tę ideę potrzebami gospodarczymi, potrzebą zacieśnienia współpracy gospodarczej Obwodu z Białorusią. Strona polska urzeczywistnienie idei zdecydowanie odrzuciła, co argumentowano względami ekologicznymi (koniecznością ochrony Puszczy Augustowskiej oraz ekonomicznymi). Problem podnoszono kilkakrotnie w czasie dyplomatycznych spotkań polsko-rosyjskich.

Problemem spornym w relacjach polsko-rosyjskich dotyczących Obwodu Kaliningradzkiego stały się kwestie wojskowe. Zauważano, że wysoka koncentracja militarna w Obwodzie Kaliningradzkim jest zagrożeniem dla bezpieczeństwa Polski. Wskazano, że wojsko w Obwodzie było równe 1/3 stanu osobowego i ok. 40–60% potencjału całych sił zbrojnych. W 2004 r. rosyjskie siły zbrojne liczyły ok. 25 tys. osób oraz 5 tys. żołnierzy służby granicznej¹⁵. Od początku lat 90. XX w. liczebność wojska liczebnie zmniejszała się, bowiem dziesięć lat wcześniej (w 2003) przekraczała ona 100 tys. osób. Władze państwa polskiego w relacjach z Rosją wyrażały stanowisko o potrzebie zmniejszania jej potencjału militarnego w Obwodzie Kaliningradzkim. Niepokój w rzeczywistości wojskowej wywołał amerykański wywiad wojskowy przekazując prasie, że Rosja przerzuca do Obwodu Kaliningradzkiego taktyczną broń jądrową jako odpowiedź na rozszerzenie NATO¹⁶. Władze polskie zaprzeczyły doniesieniu, aczkolwiek państwa sąsiadujące z Obwodem uznawały potrzebę przeprowadzenia międzynarodowej inspekcji w tej sprawie. Polskie czynniki oficjalne wyraziły stano-

¹⁴ D.R. Bugajski, *Polska i międzynarodowa żegluga w Cieśninie Piławskiej*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2005, nr 4, s. 82.

¹⁵ I. Topolski, *Siła militarna w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Lublin 2004, s. 244.

¹⁶ W.T. Modzelewski, *Polska-Obwód Kaliningradzki. Polityczne uwarunkowania współpracy transgranicznej*, Olsztyn 2000, s. 210.

wisko, że sprawy tej nie należy rozwiązywać w wymiarze nadzwyczajnym, a istotnie jest w tym względzie wyjaśnienie ze strony polskiej.

W rzeczywistości tzw. „otwarcia” Obwodu Kaliningradzkiego w latach 90. XX w. ujawniły się w nim zmiany narodowościowe. Zaczęli zaznaczać tam swą obecność Białorusini, Polacy, Ukraińcy, Litwini, Żydzi, Cyganie, narody Azji Centralnej, Kaukazu oraz Niemcy (szacowani na ok. 0,1%). Są to przede wszystkim osoby i rodziny, które przeniosły się z Kazachstanu, aczkolwiek ujawniła się też autochtoniczna ludność niemiecka, która w powojennej rzeczywistości skrywała swe pochodzenie narodowe a oficjalnie identyfikowała się z rosyjskością, zamieszkiwała na terenach wiejskich, gdzie było silne rozproszone osadnictwo; pracowali w rolnictwie w systemie sowchozowym. Współczesny napływ ludności do Obwodu wynika z jego atrakcyjności pod względem inwestycji, uzyskiwania mieszkań. Ujawniła się też duża ruchliwość przestrzenna, zwłaszcza wiążąca się z odwiedzinami krewnych w przestrzeni rosyjskiej¹⁷.

W 2007 r. opracowano program migracyjny dla Obwodu Kaliningradzkiego FR, w którym zakładano przyjęcie w celu osiedlania się na stałe ok. 10 tys. osób, jak również wskazano, że rozwój regionalny ujawnia zapotrzebowanie na ok. 300 tys. pracowników. Ofertę tę skierowano głównie do ludności republik Azji Centralnej. Ludności tej oferowano głównie pracę w byłych miastach wojskowych w regionach bagriatonskim i ozierskim. Zakładano zasiedlanie nimi koszarów powojennych. Największe zainteresowanie ofertą wykazywali mieszkańcy Kazachstanu i Uzbekistanu. Uzyskali oni ze strony państwa rosyjskiego znaczącą pomoc przesiedleńczą (zwrot kosztów przewozu majątku osobistego, jednorazowe zasiłki na zagospodarowanie się oraz różne formy pomocy socjalnej).

W przemianach kulturowych ujawnili tam aktywność społeczną Polacy, określane mianem Polonii¹⁸. Ich obecnością zaczęły ujawniać zainteresowanie polskie władze państwowe. W 2003 r., przebywając w Kaliningradzie, prezydent RP Aleksander Kwaśniewski odwiedził szkołę z polskim językiem nauczania; spotkał się z nauczycielami oraz przedstawicielami lokalnej społeczności polonijnej. Podkreślono wtedy wagę działalności Wspólnoty Kultury Polskiej w Kaliningradzie¹⁹. Ważną rolę w integracji Polaków pełnił powołany 1 września 1992 r. Konsulat Generalny RP w Kaliningradzie. W 1995 r. przy wydatnej pomocy konsula generalnego Jana Kostrzaka, doszło do wydawania pisma polonijnego „Głos znad Pregoty”. Ożywiła się działalność parafii św. Wojciecha Adalberta. W ramach Wspólnoty Kultury Polskiej podjęto działalność po-

¹⁷ J. Biernat, K. Gmaj, M. Wołacz, *Nie tylko wizy. Obwód Kaliningradzki a rozszczenie UE*, Warszawa 2003, s. 43.

¹⁸ A. Chodubski, *Współczesne oblicze Polonii świata*, „Głos znad Pregoty” 1997, nr 6, s. 9–11.

¹⁹ W. Wasiliew, *Wizyta Prezydenta Polski*, „Głos znad Pregoty” 2003, nr 7–8, s. 4.

polaryzacyjną wiedzę o regionie, a w tym o związkach polsko-kaliningradzkich. Obok działalności integrującej prowadzonej przez konsulat ważną była pomoc finansowa udzielana przez Senat RP na rzecz ożywienia życia polonijnego w Obwodzie Kaliningradzkim FR. Istotną pomoc tej zbiorowości, zwłaszcza na rozwój szkolnictwa polonijnego, okazywała Fundacja „Pomoc Polakom na Wschodzie”. Dzięki jej pomocy finansowej pomyślnie rozwijało działalność Centrum Polonijne w Kaliningradzie. Promocja życia polonijnego w Obwodzie Kaliningradzkim miała istotny wpływ na nawiązywanie kontaktów między stronami na poziomie lokalnym. Przede wszystkim nawiązały kontakty samorządy miejskie przestrzeni nadgranicznych. We współpracy tej koncentrowano się głównie na kwestiach gospodarczych. Ujawniło się zainteresowanie strony polskiej inwestycjami w Obwodzie Kaliningradzkim. Zwracano przy tym uwagę na działalność organizacji polonijnych, jako współorganizatora wielu inicjatyw gospodarczych. Zaznaczała się obok Polonii kaliningradzkiej aktywność tej wspólnoty w Oziersku, Czarniachowsku, Gusiewie. Ze strony polskiej dużą aktywność w rozwoju współpracy ujawniły samorządy Bartoszyz, Kętrzyna, Elbląga, Braniewa, Olsztyna, Gołdapi, Lidzbarka Warmińskiego. Obok aktywności gospodarczej istotną przestrzeń stanowiła promocja kultury, m.in. folkloru, literatury, działalności medialnej. W promocji kultury ważną rolę wyznaczano cyklicznym imprezom, m.in. Dniom Kultury Polskiej w Kaliningradzie, Międzynarodowemu Festiwalowi Kultury Polskiej Miast i Krajów Nadbałtyckich w Elblągu, Jarmarkami Folkloru w Węgrowie.

We współpracy polsko-kaliningradzkiej ważne miejsce wyznaczano sprawom dzieci i młodzieży, w tym wycieczkom, koloniom, jak też pomocy materialnej, adresowanej zwłaszcza do osób przesiedlonych tam z Kazachstanu. W latach 2000–2011 udzielono wsparcia bibliotece polonistycznej oraz pracowni języka polskiego na Uniwersytecie im. Immanuela Kanta.

Szczególną rolę w rozwoju życia polonijnego wyznacza się utworzonemu w lutym 1990 r. stowarzyszeniu Wspólnota Polska²⁰. W 2004 r. doprowadziła ona do uzyskania przez Polonię kaliningradzką statusu autonomii narodowo-kulturalnej. Status ten pozwolił na jej funkcjonowanie podmiotowe w relacjach z władzami administracyjnymi Obwodu. W działalności stowarzyszenia ujawniły się jednak ogniwa działalności, które w wielu zbiorowościach polonijnych świata uznawane są za *przestarzałe*. W ogóle, instytucjonalizacja życia polonijnego postrzegana jest za wartość mało przystającą do budowy globalnego społeczeństwa obywatelskiego. Pierwszeństwo w życiu kulturowo-cywilizacyjnym zdobywa jednostka partycypatywna przed rzeczywistością zinstytucjonalizowaną w formie organizacji, w tym w charakterze naro-

²⁰ K. Żęgota, *Władze polskie wobec zbiorowości polonijnej w Obwodzie Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej*, [w:] *Polska a Obwód Kaliningradzki...*, s. 226.

dowo-etnicznym. Pozycję kulturową gwarantuje jej przestrzeganie praw człowieka oraz obywatela. W praktyce kulturowej zorganizowanie polonijne w Kaliningradzie ujawniło się w wymiarze ściśle utylitarnym, tj. na dążenie do uzyskiwania wymiernych korzyści socjalno-bytowych. Z polskością identyfikowały się też inne grupy narodowościowe, a w tym Ukraińcy, Białorusini, Kazachowie, którzy starali się korzystać z świadczeń władz polskich na rzecz pomocy dla Polaków zamieszkujących na Wschodzie. Ważne ogniwo w tym względzie stanowiła możliwość przekraczania granicy, często decydując się na pozostanie w Polsce w sytuacji uzyskania pracy bądź podejmując edukację w szkolnictwie wyższym. Typowo polonijne zadania są realizowane w ograniczonym zakresie, jako że są to osoby, które urodziły się, wychowały i pracują w rzeczywistości rosyjskiej. Rzeczywistość kulturowa polska znana jest im w wymiarze zmitologizowanym, często za pośrednictwem literatury rosyjskiej. Zauważają, że poznawanie wartości kultury polskiej nie jest dla nich szczególnym wyzwaniem, zwłaszcza że w procesie globalizacyjnym zacierania się granic między znakami dziedzictwa przeszłości. Nośne jest dla nich osvajanie znaków informatyczności życia kulturowego, wartości społecznych życia kulturowo-cywilizacyjnego, zdobywanie nowoczesnego wykształcenia. Polacy w Kaliningradzie są głównie społecznością napływową, przybywającą tam w latach 90. XX w. w sytuacji rozpadu Związku Radzieckiego, w rzeczywistości ujawniających się napięć i konfliktów narodowościowych. Prezentują oni różnorodność postaw, zachowań kulturowych, zespolonych do początku lat 90. XX w. ideologią partii; państwa i narodu radzieckiego.

Obwód Kaliningradzki identyfikowany często z pograniczem, a w tym w części polsko-rosyjskim charakteryzuje wiele elementów szczególnych. Wśród nich nośna jest wysoka przystosowawczość do zmieniającej się sytuacji politycznej, doraźność funkcjonowania w życiu kulturowym, polifoniczność komunikacji językowej, tj. posługiwanie się kilkoma językami, ujawnianie małego zainteresowania życiem politycznym, a jednocześnie uważne jego postrzeganie wobec konieczności w nim funkcjonowania. Charakterystyczna zwykle jest w tym względzie poprawność polityczna. W tej sytuacji strona kaliningradzka w relacjach z Polską ujawniła prymat korzyści w określonych uwarunkowaniach, w zmieniających się stosunkach rosyjsko-polskich. Charakterystyczne są w tym względzie działania bądź ukierunkowane na współpracę, bądź na izolację między stronami. Relacje te osadzone są w europejskiej rzeczywistości międzynarodowej, a w tym przede wszystkim w sferze bezpieczeństwa. Powojenne 45 lat w relacjach polsko-kaliningradzkich mimo bezpośredniego sąsiedztwa traktowano jako przestrzeń nieistniejącą. Czynniki polityczne zakładały istnienie po obu stronach granicy odmiennych kultur i mentalności mieszkańców. W sytuacji otwarcia granicy okazało się, że występują różnice w poziomie rozwoju cywilizacyjnego, które w rzeczywistości globalizacji świata, a zwłaszcza pod wpływem postępu

naukowo-technicznego ulegają wyrównywaniu się oraz, że kształtuje się nowa tożsamość regionalna, której budowniczymi są młodzi mieszkańcy obu stron. Nie ujawniają się przy tym istotne spory o tzw. zaszczości historyczne. Obie strony deklarują dalszy rozwój wzajemnych stosunków orientujących na wyzwania rozwoju cywilizacyjnego Europy. Ze strony polskiej uwzględnia się jednak zagrożenie wynikające z polityki zarówno wewnętrznej, jak i zewnętrznej Rosji, zwłaszcza w kontekście relacji z Unią Europejską²¹. Zauważa się, że możliwa jest ponowna izolacja międzynarodowa Obwodu Kaliningradzkiego jako części składowej Rosji. Istotna w tym względzie jest też rzeczywistość, którą określa się patologią społeczną. Kaliningrad określa się nawet mianem „rosyjskiego ogniska zepsucia”²². Wskazuje się na występowanie w Obwodzie w dużej skali zjawisk korupcji, prostytucji, nielegalnego handlu, alkoholizmu. Obwód postrzegany jest też jako teren mafijnych rozgrywek, siedlisko HIV/AIDS. Wobec ujawniania się tych zjawisk i zagrożeń nimi państw sąsiedzkich przewiduje się nawet możliwość oddzielenie Obwodu „żelazną kurtyną”.

Mimo wielu tzw. czarnych scenariuszy w rozwoju kulturowym Obwodu Polska postrzega go jednak za ważny zarówno w wymiarze politycznym, jak i ekonomicznym. Nośna jest budowa obszaru „przyjaznego sąsiedztwa”. Zauważa się, rozwój informatyczności życia kulturowego sprzyja przeciwdziałaniu zjawiskom patologii, jakie mogą występować w urzeczywistnianiu różnych projektów współpracy między stronami. Polska w strategii budowy współpracy z Obwodem uwzględnia tendencje rozwoju procesów globalnych, a w tym partnerstwo Rosji wobec Unii Europejskiej. Uwzględnia się też doraźne korzyści, jakie strona polska może uzyskać ze współpracy z Obwodem. Niewątpliwie w kształtowaniu relacji Polski z Obwodem Kaliningradzkim ważna jest przestrzeń stosunków polsko-rosyjskich. One bowiem w przemożnej mierze kształtują zakres relacji różnych podmiotów życia politycznego z Obwodem Kaliningradzkim.

W relacjach międzynarodowych Obwód zwraca uwagę na powiązanie z państwem niemieckim. Niemcy przywiązują istotną wagę do ochrony dóbr kultury; starają się przeciwdziałać ich wypieraniu z przestrzeni kaliningradzkiej; realizują to zarówno na drodze dyplomatycznej, jak przez wspieranie finansowe różnych działań na rzecz ochrony znaków kultury niemieckiej. Nadto Rosja traktuje Niemcy za najważniejszego partnera europejskiego. Niemcy zaś opowiadają się potrzebą umacniania Rosji

²¹ M. Bodio, *Stosunki między Unią Europejską a Federacją Rosyjską. Stan i perspektywy rozwoju*, Warszawa 2005; A. Stępień-Kuczyńska, *Rosja ku Europie. Z problematyki stosunków polsko-unijnych*, Toruń 2007.

²² A. Żukowski, M. Cheltniak, *Polska polityka zagraniczna a perspektywy rozwoju kontaktów Polski z Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej*, [w:] *Polska a Obwód Kaliningradzki...*, s. 250.

w europejskim i światowym systemie gospodarczym, m.in. są jednym z największych inwestorów w Rosji, a ponadto obserwuje się, że ok. 50% niemieckiego importu gazu ziemnego pochodzi z Rosji. Zauważa się, że stosunki niemiecko-rosyjskie cechuje wzajemne zaufanie liderów politycznych obu krajów. Od 1991 r. obserwuje się aktywność organizacji i osób z Niemiec w unowocześnianiu życia kulturowego w Obwodzie Kaliningradzkim, a w tym w sferze stosunków kulturalnych, działalności duszpasterstwa ewangelickiego, budowie infrastruktury społecznej oraz rozwoju nowoczesnego rolnictwa. Współpraca niemiecko-kaliningradzka realizowana jest przede wszystkim przez organizacje pozarządowe²³. W relacjach tych obserwuje się aktywność Związku Wypędzonych, który na początku lat 90. XX w. podniósł problem utworzenia w Obwodzie Kaliningradzkim skupiska Niemców, jako „niemieckiego rejonu autonomicznego”. Ujawnia się też idea pokojowego połączenia Obwodu Kaliningradzkiego z Niemcami. Zauważa się, że w przestrzeni tej zamieszkuje ponad 8 tys. obywateli rosyjskich narodowości niemieckiej. Tworzą oni organizacje społeczne i stowarzyszenia mające głównie charakter społeczno-kulturowy. Ich centrum stanowi Niemiecko-Rosyjski Dom – organizacja starająca się koordynować działalność kulturowo-oświatową.

Koordynacja współpracy polsko-kaliningradzkiej jest ujęta również w ramy instytucjonalne. Od 1993 r. istnieje *Polsko-Rosyjska Rada ds. Współpracy Regionów Rzeczypospolitej Polskiej z Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej*. Do jej kompetencji należy całokształt koordynacji i intensyfikacji relacji między stronami. W Obwodzie jest zarejestrowanych ok. 450 polskich firm. Podejmowane są działania na rzecz unowocześniania infrastruktury społecznej, rozwoju przemysłu i rzemiosła. W realizacji wyzwań gospodarczych zwraca się jednak uwagę na zjawisko ryzyka, które wynika przede wszystkim z małej stabilności systemu prawa, zmienności rynku walutowego, korupcji funkcjonowania struktur mafijnych. Granica polsko-rosyjska (kaliningradzka) jest równocześnie granicą Unii Europejskiej. Najistotniejsze ogniwa koordynacji polsko-kaliningradzkiej dotyczą przestrzeni: ochrony zdrowia, energetyki, handlu, transportu i komunikacji, walki z przestępczością zorganizowaną, jak też nośne są w niej zagadnienia badań naukowych, współpracy edukacyjnej, ochrony zdrowia, życia kulturalnego i artystycznego. We współpracy tej uwzględnia się standardy Unii Europejskiej. W przestrzeni współpracy między stronami ważne są bezpośrednie kontakty mieszkańców obu stron. Przybierają one niekiedy formy masowe. Polska, a zwłaszcza Gdańsk i Olsztyn, są dla mieszkańców Obwodu przestrzenią atrakcyjną turystycznie, wypoczynkowo i rozrywkowo. Wyraźnie zaznacza się też ich obecność w centrach handlowych. Podobnie, aczkolwiek w mniejszym zakresie tury-

²³ A. Sakson, *Okręg Kaliningradzki – rosyjskim oknem na Europę*, „Przegląd Zachodni” 1996, nr 11.

stycznie kierują się w przestrzeń Obwodu Polacy, aczkolwiek ciąży w tym względzie mit niechęci Rosjan wobec Polaków oraz zagrożeń z ich strony o podłożu patologii społecznej.

W przestrzeni kaliningradzkiej ujawnia się duży popyt na różne polskie przedmioty i produkty, m.in. z zakresu wystroju mieszkań (meble dawnego i nowego stylu produkcji), warzywa i owoce (w tym mrożone), odzież i obuwie (modne w danym czasie), produkty perfumeryjne i chemiczne gospodarstwa domowego. W wymiarze handlowej produktami spożywczymi barierę stanowi kontrola fitosanitarna. Ujawnia się ona zwłaszcza w sytuacji pojawiania się epidemii w świecie zwierząt i roślin, jak też ma podłoże ideologiczno-polityczne. Rosyjskie władze polityczne nierzadko ogłaszają zakaz wwozu do swego państwa niektórych towarów z Europy i Polski. W ostatnich latach zakazy dotyczyły m.in. mięsa, pomidorów, jabłek. W praktyce gospodarczej ograniczenia te nie są urzeczywistniane, jako że w obszar rosyjski trafiają one za pośrednictwem m.in. państw byłego Związku Radzieckiego, a zwłaszcza Białorusi.

W relacjach polsko-kaliningradzkich istotne miejsce wyznacza się tzw. małemu ruchowi granicznemu. Jest to uregulowanie prawne w zakresie poruszania się mieszkańców regionów przygranicznych po kraju sąsiada, wyrażają się w relacjach ekonomicznych i społecznych w rzeczywistości stosunków polsko-rosyjskich. Od czasu jego wprowadzenia w lipcu 2012 r. zmienił się krajobraz województw pomorskiego i warmińsko-mazurskiego w wymiarze relacji rosyjsko-polskich. W strefie przygranicznej znajduje się 1,9 mln Polaków i ponad 0,9 mln Rosjan²⁴. Mieszkańcy stron mogą przebywać w sąsiedzkich krajach każdorazowo 30 dni, liczonych od dnia wjazdu; łączny okres pobytu nie może jednak przekroczyć 90 dni w ciągu 6 miesięcy liczonych od dnia pierwszego wjazdu. Według najnowszych obserwacji małego ruchu granicznego zauważa się, że służy on jako „lodołamacz” w relacjach polsko-rosyjskich, jako istotne zbliżenie zarówno w przestrzeni lokalnej, jak i wymiarach ogólnopolskim i ogólnorosyjskim.

Obwód Kaliningradzki FR jest przestrzenią, gdzie ścierają się procesy jednoczenia i jednocześnie polaryzacji, krzyżują się drogi: prawosławia, katolicyzmu i protestantyzmu, Unii Europejskiej i Eurazji, alfabetu łacińskiego i cyrylicy, Rosji, Niemiec, Polski i Litwy²⁵.

W refleksji uogólniającej można stwierdzić, że: 1. stosunki Polski z Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej stanowią jeden z istotnych elementów polskiej polityki zagranicznej i kształtujących się stosunków międzynarodowych; 2. Obwód Kaliningradzki FR jest pograniczem polsko-rosyjskim obciążonym swoistym tabu

²⁴ Ł. Wenerski, P. Kaźmierkiewicz, *Krajobraz pogranicza. Perspektywy i doświadczenia małego ruchu granicznego z Obwodem Kaliningradzkim*, Warszawa 2013, s. 6.

²⁵ *Polacy – Rosjanie: wzajemne relacje – debata w ramach II Festiwalu Świata*, Gdańsk 2006, s. 8.

politycznym po II wojnie światowej, a od początku lat 90. XX w. ujawniającym otwartość międzynarodową; 3. nawiązywane polsko-kaliningradzkie kontakty kulturowo-cywilizacyjne pozostają pod całkowitą kuratelą Rosji. Polska stara się w pełni respektować tę zależność; 4. ważną rolę w zbliżeniu między stronami pełni umowa o funkcjonowaniu małego ruchu granicznego; 5. w zacieśnianiu relacji polsko-kaliningradzko-rosyjskich istotną rolę wyznacza się instytucjonalizacji życia polonijnego.

Bibliografia

- Bieleń S., *Stosunki polsko-rosyjskie a aktywność Polski w Unii Europejskiej*, [w:] *Wschód jako partner Unii Europejskiej*, red. M. Dobroczyński, M. Lipiec-Zajchowska, Warszawa 2005.
- Biernat J., Gmaj K., Wołacz M., *Nie tylko wizy. Obwód Kaliningradzki a roszczenie UE*, Warszawa 2003.
- Bodio M., *Stosunki między Unią Europejską a Federacją Rosyjską. Stan i perspektywy rozwoju*, Warszawa 2005.
- Bugajski D.R., *Polska i międzynarodowa żegluga w Cieśninie Piławskiej*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2005, nr 4.
- Chelminiak M., *Polska wobec obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej na forum organizacji i instytucji międzynarodowych*, [w:] *Polska a Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej*, red. A. Żukowski, Toruń 2008.
- Chelminiak M., Kotowicz W., Modzelewski W.T., Żukowski A., *Kalendarium kontaktów Polski z Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej*, „Sprawy Wschodnie” 2004, nr 1.
- Chodubski A., *Współczesne oblicze Polonii świata*, „Głos znad Pregoi” 1997, nr 6.
- J. Dudo, *Gospodarcze aspekty środowiska naturalnego w Obwodzie Kaliningradzkim*, Olsztyn 1995.
- Kotowicz W., *Obwód Kaliningradzki. FR na tle bilateralnych stosunków polsko-rosyjskich*, [w:] *Polska wobec Obwodu Kaliningradzkiego*, red. A. Żukowski, Olsztyn 2004.
- Modzelewski W.T., *Polska-Obwód Kaliningradzki. Polityczne uwarunkowania współpracy transgranicznej*, Olsztyn 2000.
- Nowiak J., Nowiak W., *Północny wymiar regionalizmu europejskiego*, [w:] *Świat – Europa – Dolny Śląsk. Wyzwania milenijne*, red. T. Łoś-Nowak, M.S. Wolański, Wrocław 2002.
- Polacy – Rosjanie: wzajemne relacje – debata w ramach II Festiwalu Świata*, Gdańsk 2006.
- Sakson A., *Okręg Kaliningradzki – rosyjskim oknem na Europę*, „Przegląd Zachodni” 1996, nr 11.

Sakson A., *Teraźniejszość i przyszłość Obwodu Kaliningradzkiego. Aspekty polityczne i kwestie bezpieczeństwa międzynarodowego*, „Przegląd Zachodni” 1993, nr 3.

Sawicki K., *Obwód Kaliningradzki FR w ładzie międzynarodowym*, Toruń 2013.

Stępień-Kuczyńska A., *Rosja ku Europie. Z problematyki stosunków polsko-unijnych*, Toruń 2007.

Topolski I., *Siła militarna w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Lublin 2004.

Wasiliew W., *Wizyta Prezydenta Polski*, „Głos z nad Pregoi” 2003, nr 7–8.

Wenerski Ł., Kaźmierkiewicz P., *Krajobraz pogranicza. Perspektywy i doświadczenia małego ruchu granicznego z Obwodem Kaliningradzkim*, Warszawa 2013.

Wojnowski E., *Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej – od obszaru zamkniętego ku regionowi współpracy (1946–2006)*, Olsztyn 2006.

Wróbel J., Mrugała S., *Charakterystyka klimatu Litwy i Obwodu Kaliningradzkiego*, „Czasopismo Geograficzne” 2001, t. 42, z. 1.

„Wymiar wschodni” UE – szansa czy „idee fixe” polskiej polityki, red. P. Kowal, Warszawa 2002.

Żęgota K., *Władze polskie wobec zbiorowości polonijnej w Obwodzie Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej*, [w:] *Polska a Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej*, red. A. Żukowski, Toruń 2008.

Żukowski A., Chełmniak M., *Polska polityka zagraniczna a perspektywy rozwoju kontaktów Polski z Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej*, [w:] *Polska a Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej*, red. A. Żukowski, Toruń 2008.

Żukowski A., *Pogranicze północno-wschodnie Polski, a polska polityka zagraniczna. Refleksje nad perspektywą stosunków z Obwodem Kaliningradzkim*, [w:] *Polskie pogranicza a polityka zagraniczna u progu XXI wieku*, red. R. Stemplowski, A. Żelazo, Warszawa 2002.